№ 83 Մայիսի 9 (21) 1881 Մայիսի 9 (21) № 83

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Լուսաւորութիւն և տնտեսական ոյժ.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Ս. Պետերբուրգից. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Գերմանիա. Բուլգարիա. Աւստրօ-Ունգարիա. Արտաքին լուրեր.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.— ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Դաւիթ բէկ.

ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՅԺ

III

Մեր անցեալ յօդուածները կարդալով, ընթերցողը մեզ կարող է ասել. „Ի՞նչ է մեզ երաշխաւորում որ ձեր հայեացքները սխալ չեն, որ դուք Հայաստանի պէտքերի վրա խօսելով չէք սխալվում։“

Գուցէ այդ նկատողութիւնը արդար է, բայց այն ժամանակ կարող ենք հաստատ ասել որ Կ. Պօլսի հայերը, Հայաստանից աւելի էլ հեռու լինելով քան թէ մենք, մեզանից աւելի էլ անջատված լինելով իրանց հայրենիքից,—մեզանից էլ աւելի քիչ գիտեն թէ ի՞նչ է Հայաստանի անհրաժեշտ պահանջը։

Ճշմարիտ է մեր ինտելիգենցիայի մեծ մասը Թիւրքաց Հայաստանը չէ տեսել, բայց այստեղ, Անդրկովկասում, Ռուսաց Հայաստանում և Վրաստանում, մենք մեր աչքերի առաջ ունենք հայ գիւղացիներ, հայ արուեստաւորներ, ծանօթ ենք հայ վաճառականութեան, հայոց ժողովրդական թէ քաղաքային և թէ գիւղական դպրոցների հետ, հայոց հասարակական կեանքի հետ, վերջապէս ապրում ենք բաւական խիտ բնակվող հայ տարրի մէջ, ճանաչում ենք նրա բարք ու վարքերը, նրա կեանքի պայմաններն ու պահանջները և համեմատութեամբ դատելով՝ կարող ենք եզրափակել թէ ի՞նչ է հայի դրութիւնը, նրա պահանջը Թիւրքաց Հայաստանում։ Մեր մամուլն էլ Ռուսահայաստանի ամեն անկիւններից մեզ ծանօթացնում է հայ տարրի կեանքի հետ, ուսումնասիրելով գլխաւորապէս Երևանի նահանգի հայ տարրը, որտեղ հայերը աւելի խիտ են բնակվում քան, թէ Թիւրքաց Հայաստանում։

Այդ բոլոր աջող հանգամանքներից զուրկ է Կ. Պօլսի հայ ինտելիգենցիան։ Թիւրքաց մայրաքաղաքը Բիւզանդիայի հողի վրա գտնվելով և կտրված լինելով ահագին տարածութեամբ Հայաստանից, Կ. Պօլսի հայ ինտելիգենցիան երբեք իր կեանքումն էլ չէ տեսել մի հայ գիւղ, երբեք չէ տեսել մի հայ գիւղացու արօրը ձեռին, այլ տեսել է նրան միայն որպէս Կ. Պօլսի փողոցների բեռնակիր՝ փալանը մէջքին։ Կ. Պօլսի հայ մամուլը մինչև վերջին ժամանակները զուրկ էր Հայաստանից ստացվող հայ տարրի տնտեսական կամ հասարակական կեանքը նկարագրող թղթակցութիւններից, պօլսեցին ճանաչում էր Հայաստանը միմիայն բանաստեղծական, իրականութիւնից զուրկ նկարագրութիւնների միջոցով....

Եւ ահա Հայաստանից կատարելապէս անջատված, նրան բոլորովին օտար Կ. Պօլսի մէջ հիմնվում են ընկերութիւններ, որոնք յանձն են առնում առաջնորդել Հայաստանի քաղաքական և մտաւոր բարւոքման գործը և որոնց անդամներից ոչ մինը երբեք Հայաստանում չէ եղել, ոչ մինը հայաստանցի չէ։

Կ. Պօլսից հրահանգներ կազմել Հայաստանի ուսման և Հայաստանի հասարակական բարւոքման համար,—անհնարին է։ Թող Կ. Պօլսի ինտելիգենցիան, եթէ կամենում է գործել Հայաստանի համար, վերադառնայ Հայաստան, նախ ուսումնասիրէ այդ երկիրը, նրա անհրաժեշտ պէտքերը և ապա այդ պէտքերին համեմատ հրահանգներ կազմի և սկսի գործել։

Կ. Պօլսի ազգային ժողովը իր մէջ չէ պարունակում Հայաստանի շահերը ներկայացնող տարրեր, Կ. Պօլսի ազգային գրականութիւնը մինչև վերջին ժամանակները հարստանում էր Աղէքսանդր Դիւմայի և Վիկտոր Հիւգօի վէպերի թարգմանութիւններով, մենք չը տեսանք Թիւրքաց մայրաքաղաքի տպարաններից դուրս եկած ոչ մի հայոց գիրք, որ ուսումնասիրած լինէր Հայաստանի վիճակագրութիւնը, նրա ազգագրութիւնը, որ ներկայացնէր մեզ հայրենիքի քաղաքատնտեսական նկարագիրը, ոչ մի ինքնուրոյն վէպ, ռոման ազգային ժամանակակից հասարակական կեանքից չը ստեղծագործեց պօլսեցի հայի հանճարը.... Միակ ազգային գրականական ստեղծուածները՝ այն փտած, անիմաստ, անշնորհ պատմական ռոմաններն ու թատրօնական գրուածներն են, որոնց այնքան առատութեամբ ընծայում է մեզ իրական հողից դուրս, ռոմանտիկական ոգով կրթված պօլսեցին....

Նախ պէտք է ուսումնասիրել մի երկիր և ապա նրա վրա ներգործել կրթողական կերպով և նրանից օգուտ քաղել։ Պարզ է որ ուսումնասիրած չը լինելով Հայաստանը, պօլսեցի հայը չէր կարող ոչ ներգործել իր երևակայութեան մէջ միայն կեանք ունեցող հայրենիքի վրա, չէր էլ կարող ուրիշ կողմից շահվել այդ հայրենիքից։ Երբ էք տեսել որ Կ. Պօլսում կազմվէր մի ընկերութիւն Հայաստանը գիտնականապէս ուսումնասիրելու համար, կամ օգտվելու համար երկրի բնական բերքերից, Հայաստանի բնական բերքերը վաճառահանելու և նրա արդիւնաբերութեան աւելի լայն զարգացմանը նպաստելու....

Երկուսից մէկը. թող Կ. Պօլսի հայերը կամ խոստովանվեն որ չեն ճանաչում Հայաստանը, չեն կարող իրանց հայրենիքին ոչինչ օգուտ տալ, ուրեմն կատարելապէս հրաժարվեն Հայաստանի վրա ներգործութիւն ունենալու և նրան առաջնորդելու դիտաւորութիւնից,—կամ եթէ անկեղծ կերպով կամենում են ծառայել իրանց ազգին, թող վերադառնան Հայաստան։

Բայց ինչ ճանապարհով պէտք է կատարվի այդ վերադարձը դէպի հայրենիքը,— այդ մենք կը բացատրենք մեր հետևեալ յօդուածում։

Գ. Ա.

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

—

Թ.

Դաւիթ ուրացողին կալանաւորելուց յետոյ Տաթևի վիճակը ազատվեցաւ մի չարագործից։ Այդ նոր Վասակը, որ Ֆաթալի խանի աջ ձեռքն էր, հէնց որ լսեց բէկի Սիսիանի մէջ կատարած յաղթութիւնները, հէնց որ իմացաւ նրա Տաթևին մօտենալը, պատրաստվեցաւ առաջն առնել։ Նա հաւաքեց իր ձեռքի տակ գտնված պարսկական զօրքերը, և տեղային հայերից ևս բաւական բազմութիւն ստիպմամբ պարսիկների հետ միացնելով, աշխատում էր թոյլ չը տալ բէկին Տաթևի սահմանը մտնել։ Հօրը աջակցում էր Շահկուլի անունով որդին, որ ծնված էր պարսիկ կնոջից։

Բէկի հրամանի ներքոյ, ինչպէս մեզ յայտնի է, այդ ժամանակ կային մօտ 500 զինված մարդիկ։ Իսկ ուրացողի ուժերը հնգապատիկ աւելի էին։ Նրանք բռնել էին դէպի Տաթև տանող ճանապարհների բոլոր անցքերը։

Բէկը նստած էր իր սառուլար *) ձիու վրա, որ Սիւնեաց աշխարհի ամենաընտիր նժոյգների տեսակից էր։ Նա գնում էր ամենից առաջ, շրջապատած իր թիկնապահներով։ Նրա կողքին ձիավարում էր Ներսէս արքեպիսկոպոսը։ Ճանապարհը ընկած էր նեղ ձորի միջով, որ իր դըժուարին ելևէջներով երբեմն բարձրանում էր լեռների բարձրաւանդակների վրա, իսկ երբեմն իջնում էր խորին անդունդների մէջ։ Սարերը պատած էին անթափանցելի անտառով։ Ամեն տեղ կարելի էր սպասել խիտ ծառերի տակից զարմանալու թշնամու հրացանի արձակվելը և գնդակի սլացումը։

Բայց բէկը, այդ զգոյշ, շրջահայեաց զինուորը, կարծես, ուշադրութիւն չէր դարձնում։ Նա լուռ էր և մտախոհ։ Ակամայ տխրութիւնը, որ տիրեց նրա սրտին, համարեա մոռանալ էր տալիս, թէ ինչ վտանգաւոր տեղում է գտնվում ինքը, ուր ամեն մի քար, ամեն մի ժայռ, ամեն մի թուփ ու ծառ մահ էին սպառնում անզգուշին։ Նա մինչև անգամ մոռացել էր այն զինված բազմութիւնը, որ նրա ետևից գալիս էր։

Նրա աչքի առջև տարածվում էր իր ծննդավայրը՝—Տաթևի երկիրը։ Բոլոր լեռները, անտառները, ձորերը ու հովիտները ծանօթ էին նրան։ Բոլոր ճանապարհները, ամենաաննշան շաւիղներն անգամ գիտէր նա։ Այդ լեռների վրա, իր մանկութեան օրերում, արածացնում էր նա իր հօր այծերը։ Այդ անտառներում իր ընկերների հետ քաղում էր նա զանազան տեսակ պտուղներ։ Այդ սրնթաց, փրփրացող գետակների մէջ շատ անգամ լողացել է նա։ Բոլորը մնացել էր մի և նոյնը. ոչինչ չէր փոխվել. փոխվել էր միայն ինքը...

Շուտով կը տեսնէր նա Տաթևի աւանը։ Գուցէ դեռ ևս չէն էր մնացել իր հայրական խրճիթը, որի մէջ անցուցել էր իր մանկութեան անհոգ, պայծառ օրերը։ Բայց ովքեր էին բնակվում այժմ այն խրճիթի մէջ։ Ովքեր և բնակվէին, բայց նրանցից և ոչ մէկը այն չէր լինելու, որին նա կը փափագէր տեսնել։

Ծանօթ տարիները զարթուցին նրա մէջ տխուր յիշողութիւններ։ Արդեօք կը տեսնէր այն մօրը, որ այնքան քնքուշ սրտով սիրում էր իրան։ Արդեօք կը տեսնէր այն հօրը, որ այնքան բարի էր, որ իր չքաւորութեան և դժբախտութեան մէջ ևս դարձեալ գիտէր լաւ կրթել, սնուցանել սիրելի որդուն։ Ո՞րտեղ էին նրանք։ Ինքը չի պիտի կարողանար ուրախացնել նրանց, ասելով. «տեսէք, ահա ձեր որդին, վերադառնում է ձեզ մօտ փառքով ու պատուով. գրկեցէք նրան։»

Նա յիշեց Ֆաթալի խանի բանակը, յիշեց այն կրակը, որի մէջ այրվեցան իր հայրը, իր մայրը, իր ազգականները.... Յիշեց այն մարդուն, որ իր ծնողների մահուան պատճառ դարձաւ։ Այսօր նոյն չարագործը պարսիկ զօրքերով կանգնած էր իր ճանապարհի վրա, որ արգելէ նրան իր հայրենիքի գոնէ աւերակները տեսնելու։

—Տեսնում էք, սրբազան, ասաց բէկը Ներսէս արքեպիսկոպոսին, որ եկել էր Շնհէրից նրան Տաթև տանելու,—մեր ձեռնարկութեան հէնց սկզբում մեր առջև դուրս է գալիս մի ուրացող հայ։

—Այն հայը, որի հարստահարութիւններից ազատվելու համար ձեր ծնողները իրանց այրեցին կրակի մէջ, պատասխանեց սրբազանը։—Այն կրակից դուք միայն ազատվեցաք, բէկ։

—Այդ տխուր պատմութիւնը դուք արդէն գիտէք, սրբազան, խօսեց բէկը։—Երևում է, իմ և այդ մարդու ճակատագրի մէջ մի բան կայ, ուր կրակը մեծ դեր է խաղում...

—Այո, այն ժամանակ նա կրակ թափեց ձեր ծնողների վրա, իսկ այսօր դուք կրակ կը թափէք նրա գլխին, ասաց սրբազանը ծիծաղելով։—Հաշիւը պարզ կը դուրս գայ։

—Տեսնենք... պատասխանեց բէկը և դարձեալ ընկաւ տխուր մտախոհութեան մէջ։

Նրանք դուրս գալով ձորից, գտնվում էին այժմ մի լեռնային բարձրաւանդակի վրա, որտեղից երևում էր բոլոր շրջակայքը։ Սրբազանը, նկատելով բէկի տխուր տրամադրութիւնը, թողեց նրան, և իր ձին յետ պահելով, կանգ առեց, մինչև հասաւ Մխիթար սպարապետը Բայինդուր իշխանի հետ։

—Նայեցէք, ասաց նրանց,—նայեցէք այդ հրաշալի բնութեանը։ Սիւնեցի հայը ոչ մի բանով իրաւունք չունի գանգատվելու Աստծուն, թէ ինչու ինքը թշուառ է և օտարի ծառայ։ Երբ Աստուած մի ժողովրդի տալիս է այսպիսի երկիր, որ իր բնական ամրութիւններով ամեն յարմարութիւններ ունի պաշտպանելու նրան թշնամու յարձակումներից,— այդ ժողովուրդը ինքն է մեղաւոր, որ չէ կարողանում օգուտ քաղել Աստուծոյ շնորհած պարգևից։

Եւ իրաւ, վայրենի բնութիւնը հիացնելու չափ սքանչելի էր։ Դէպի ամեն կողմ անկանոն կերպով տարածվում էին լեռնային ցանցատեսակ շղթաներ, որոնք խիտ կերպով զետեղված էին մինը միւսի մօտ, թողնելով իրանց միջնավայրում նեղ և խորին ձորեր։ Այդ շղթաների վրա, սղոցի ատամների նման, բարձրանում էին սարերի սուր գագաթները, որ կորչում էին ամպերի մէջ։ Կուսական անտառը, որպէս մի կանաչազարդ վերարկու, ծածկում էր լեռների մերկութիւնը և նրանց աւելի անմատչելի էր դարձնում։ Ոչ մի մարդկային արարած չէր կարող ոտք կոխել այդ բարձրութիւնների վրա. միայն արագաթռիչ արծիւը այնտեղ ժայռերի պատռվածքի մէջ դնում էր իր բոյնը։

—Ճշմարիտ է, սրբազան, պատասխանեց Մխիթար սպարապետը,— սիւնեցի հայը ինքն է մեղաւոր, որ չէ կարողացել օգուտ քաղել իր հայրենիքի ամուր դիրքերից։ Բայց Հայաստանի ո՞ր կողմը այսպէս չէ. Հայաստանը ամեն տեղ տալիս է մեզ բնական ամրութիւններ։ Բայց մեր լեռներից աւելի օգուտ են քաղել օտարները, քան թէ մենք ինքներս։

Բայինդուր իշխանը, որ լսում էր այդ խօսակցութիւնը, և ինքը ոչ սակաւ հիացած էր շրջապատող լեռներով և անտառներով, խօսակցութեան մէջ մտաւ, ասելով.

—Աստուած է վկայ, այդ ժողովուրդը մորթելու արժանի է։ Ես ինքս մեծ ուրախութեամբ կը վեր առնէի մի սուր և բոլորին կը կոտորէի։ Բայց մի զարմանալի բան կայ, որ ինքս էլ չեմ հասկանում թէ ինչ է։ Ես սաստիկ ատում եմ

---

*) Սառուլար կոչվում են Սիւնեաց աշխարհի ոսկեգոյն ձիաները, որ մի առանձին ցեղ է։